

A Critical Discourse Analysis of Abbās Ma'roufi's *Symphony of the Dead* Based on the Van Dijk Model

Sara Hosseini^{1*} - Abbas Ali Ahangar²

1: PhD in Persian Language and Literature, University of Ilam, Ilam, Iran (Corresponding Author): sara.hosseini42@yahoo.com

2: Professor of Linguistics, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran.

Abstract: Critical discourse analysis is a branch of discourse analysis that deals with the relationship between language, power, and ideology. Teun A. Van Dijk has presented a new model that uses a variety of four-fold strategies: formal-syntactic, content-semantic, rhetorical, and socio-political to help understand the ideological square hidden in the processing of characters. This can lead us to a different understanding of why incidents occur in a story. In *Symphony of the Dead*, the forward progress of the story shows that the death of all the characters, which further enhance the tragic tone of the work, is inevitable. The endless wandering and suffering of the characters in the story, their constant conflict, and the confrontation that clearly places them in the two "insiders" and "outsiders" provide a place to plot a broader confrontation, of course, in political and social dimensions; the confrontation between Iranians as "insiders" and foreigners invading Iranian territory as "outsiders". Also invading the private spheres of people's lives, the "out-group" is the cause of widespread famine, poverty, and hunger among the people. Also, the results show that van Dijk model, by presenting a better image of the true "insiders" and a worse image of the true "outsiders", attempts to display the tragic image resulting from the death and destruction of "insiders" in a more complex way than usual. *Symphony of the Dead* uses sub-strategies such as negative construction, pseudo-cleft and cleft constructions, actor description, comparison, counterfactual, victimization, consensus, norm expression, etc. to develop the four main strategies, each of which is effective in the reader's final understanding of the story.

Keywords: Critical Discourse Analysis, Ideological Strategies, Van Dijk's Ideological Square, *Symphony of the Dead*.

- S. Hosseini; A. Ahangar (2025). "A Critical Discourse Analysis of Abbās Ma'roufi's *Symphony of the Dead* Based on the Van Dijk Model". Semnan University: *Journal of Linguistic and Rhetorical Studies*. 16(42). 69-106.

[Doi: 10.22075/jlrs.2025.37690.2658](https://doi.org/10.22075/jlrs.2025.37690.2658)

1. Introduction

Critical discourse analysis, as a branch of discourse analysis, examines language as a phenomenon or social activity and its connection with power and ideology. Since most literary works contain political and social events of their time, it provides a suitable platform for their examination and analysis based on critical discourse analysis.

The basic goal of critical discourse analysis is to present the ideology hidden in various texts; this is why someone like Van Dijk (2006) designed an ideological square to examine various texts, including literary texts; and in this regard, he believes that understanding the ideology of texts is achieved through understanding how linguistic forms are used. According to Van Dijk (2003), ideologies are a set of beliefs and convictions specific to a society that are produced and disseminated by each of our linguistic choices, that is, the choice of different words, rules, and grammatical structures, when producing discourse. Van Dijk proposed his critical theory under the title of "Socio-Cognitive Discourse Analysis," whose main keywords are the three factors "society," "cognition," and "discourse." One of the most important principles in critical discourse, based on Van Dijk's (2006) model, is the polarization of "insiders" and "outsiders" against each other, and one of the basic needs of ideology for becoming discourse is this very verbal strategy of polarization of "us" and "them." Van Dijk's ideological square consists of four main orientations: 1) magnifying the positive aspects of the insider/us, 2) magnifying the negative aspects of the outsider/them, 3) minimizing the positive aspects of the outsider/them, and 4) minimizing the negative aspects of the insider/us" (Van Dijk, 2006:45). The division of individuals into two groups of "insiders" and "outsiders" is formed based on an ideology that serves power, and Fairclough "considers it as the ways of representing those aspects of the social mechanism that cause the emergence or continuation of unequal power relations" (Fairclough, 2010: 26). These unequal power relations manifest themselves in the context of society through the interaction between individuals and at the level of literary texts, especially novels and stories, where there is inequality among fictional characters.

Van Dijk's ideological square emerges through four main strategies: 1) formal-syntactic strategies, 2) content-semantic strategies, 3) rhetorical strategies, and 4) socio-political strategies.

The present study also seeks to answer these questions: What implicit and hidden meanings are there in *Symphony of the Dead* with respect to Van Dijk's ideological square that the author has tried to represent through the polarization of "insider" and "outsider"? Furthermore, which aspects of

the adventures and qualities of the characters in the story have been hidden or distorted so that the story leads to its final outcome? And also, which of the sub-strategies has the author used to advance the ideological square hidden in the story, which has generally led to the improvement of the situation of the "insiders" and the fading of human and emotional manifestations in the entity of the "outsiders"? The answers to these questions ultimately clarify the author's implicit and ultimate bias and goals.

2. Research Method

The subject of the present study is the critical discourse analysis of *Symphony of the Dead* by Abbās Ma'roufi based on the Van Dijk (2006) model. Having reviewed critical discourse analysis and the Van Dijk (2006) model, the text of *Symphony of the Dead* was examined in light of previous studies. The nature of this research is descriptive-analytical. Van Dijk's (2006) critical discourse analysis approach is adopted by using the four strategies of formal-syntactic, content-semantic, rhetorical, and socio-political. Furthermore, the study examines the connection of these strategies with Van Dijk's (2006) ideological square, which causes the image of "insiders" to be repaired and the image of "outsiders" to be distorted even further. All of these strategies were examined and analyzed in *Symphony of the Dead*.

3. Van Dijk's (2006) Theoretical Concepts and Principles

Van Dijk (2006) believes that the creators of a text use strategies to advance their ideological goals that are generally divided into four categories: formal-syntactic, content-semantic, rhetorical, and socio-political. The first category, formal-syntactic strategies, includes subcategories or sub-strategies such as known and unknown construction, negative construction, and pseudo-documentary and documentary construction. Content-semantic strategies, which have the largest subcategories, include strategies such as describing the actor, burden of responsibility, comparing, counterfactual, presenting evidence, relying on reliable figures and institutions, giving examples, word choice, presupposition, and victimization. The third group of strategies, namely rhetorical strategies, includes four subcategories of exaggeration, irony, metaphor, and playing with numbers and figures. Finally, the strategies of the fourth group, called socio-political strategies, include the subcategories of consensus and expression of norms. Van Dijk believes that each individual, in the process of knowing himself and achieving a specific identity, divides the world into two parts, "insiders" and "outsiders," based on his ideology. As a result, the individual always has an ideological image of "insiders" and "outsiders," which is accompanied

by an always positive assessment of the “self” and an always negative image of “outsiders” (Van Dijk, 2006:44). From Van Dijk’s perspective, discourse has four main orientations for building an ideological relationship, which are conceptually shown in the ideological square below. The conclusion of the research examines the relationship and connection between ideology, power, and language; what emerges from this study in literary texts, especially fiction, is a new understanding of why the events of the story occur and how the fictional actors act. Van Dijk (2006) presents his ideological square, which seeks to affirm and create a positive understanding of “insider” and disapprove of “outsiders” and present a negative image of them, looking at the story and its characters from a different perspective. Van Dijk has presented four strategies for a more detailed explanation of his ideological square: formal-syntactic, rhetorical, content-semantic, and socio-political. An examination of the novel from this perspective shows that in Jaber Orkhani’s family, the parents, with their great affection or lack of approval and companionship with their children, have created two groups of “insiders” and “outsiders” in the family, which, in addition to family members, have also drawn other people into this category, such as Ayaz Pasban or Surme, Aydin’s lover and wife. In addition, on a larger scale and at the level of society, we are faced with a society in turmoil and crisis that is being violated by foreigners, and is suffering from poverty, famine, and hunger. After their deaths, the parents’ quarrels turn into a power struggle between Orhan and Aydin, which leads one to madness and wandering and the other to the trap of death. In fact, the tragedy of this family’s life stems from the same category between “insiders” and “outsiders” and the power struggle between them. Among the four strategies introduced by Van Dijk, subcategories such as negative construction, irony, attributive and quasi-attributive sentences, playing with numbers and figures, and describing the actor are the most frequent, and tools such as victimization, exaggeration, assumption, and expression of norms are the least frequent. The narrative form of the story, as well as the attempt to avoid directness, justify the existence of the tools of describing the actor and irony, and attributive and quasi-attributive sentences also seem necessary for attributing specific verbs, actions, and adjectives to sentence entities. On the other hand, the extensive use of negative constructions is very consistent with the cold, soulless, and tragic atmosphere of the story. In fact, by frequently repeating negative constructions, the author provides the basis for creating a story of fratricide, madness, and death.

Magnifying the positive qualities of insiders

Magnifying
the negative
points of
outsiders

Ideological
square

Minimizing
the negative
points of
insiders

Downplaying the positive aspects of outsiders
The ideological square (Van Dijk, 2006:45).

سال شانزدهم - شماره ۴۲ - زمستان ۱۴۰۴

صفحات ۱۰۶-۶۹ (مقاله پژوهشی)

تاریخ: وصول ۱۴۰۴/۰۲/۰۱ بازنگری ۱۴۰۴/۰۲/۲۵ پذیرش ۱۴۰۴/۰۲/۳۱

تحلیل گفتمان انتقادی رمان «سمفونی مردگان» از عباس معروفی بر اساس مدل ون دایک

سارا حسینی^{۱*} / عباسعلی آهنگر^۲

sara.hosseini42@yahoo.com

۱: دکترای زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران (نویسنده مسئول)

۲: استاد، زبان‌شناسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران.

چکیده: تحلیل گفتمان انتقادی یکی از شاخه‌های تحلیل گفتمان است که به بررسی رابطه میان زبان، قدرت و ایدئولوژی می‌پردازد. تئون ون دایک مدلی ارائه نموده که با به کارگیری انواع راهبردهای چهارگانه صوری نحوی، محتوایی معنایی، بلاغی و سیاسی اجتماعی به فهم مربع ایدئولوژیک مستتر در پردازش شخصیت‌ها کمک می‌کند. این امر می‌تواند ما را به درک متفاوتی از چرایی حوادث و وقایع داستان برساند. در رمان سمفونی مردگان، روند رو به جلوی داستان نشان می‌دهد که مرگ همه شخصیت‌ها حتمی است؛ مرگ‌هایی که رنگ تراژیک اثر را بیش از پیش می‌کنند. سرگردانی و رنج پایان‌ناپذیر شخصیت‌های داستان، جدال همیشگی آن‌ها و تقابلی که به روشنی، آن‌ها را در دو گروه «خودی» و «غیرخودی» جای می‌دهد جایی برای طرح تقابلی وسیع‌تر و البته در ابعاد سیاسی و اجتماعی است که تقابل میان ایرانی به عنوان «خودی» و بیگانگان متجاوز به خاک ایران به عنوان «غیرخودی» است؛ «غیرخودی»، عامل قحطی و فقر و گرسنگی فراگیر مردم است که حیطه‌های خصوصی زندگی مردم را نیز درنور دیده است. پژوهش حاضر با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و با هدف دستیابی به چرایی تقسیم شخصیت‌های داستان به دو گروه «خودی» و «غیرخودی»، به این نتیجه رسیده است که مدل ون دایک با طرح تصویری بهتر از شکل واقعی «خودی‌ها» و نیز تصویری بدتر از شکل واقعی «غیرخودی‌ها»، سعی دارد تصویر تراژیک حاصل از مرگ و تباهی خودی‌ها را بغرنج‌تر از حد معمول نشان دهد. رمان سمفونی مردگان از راهبردهایی فرعی چون ساخت منفی، ساخت شبه‌اسنادی و اسنادی، توصیف کنشگر، مقایسه، خلاف واقع، قربانی سازی، اجماع، بیان هنجار و... برای پیشبرد چهار راهبرد اصلی بهره برده است که هریک در فهم نهایی خواننده از داستان مؤثرند.

کلیدواژه: تحلیل گفتمان انتقادی، راهبردهای ایدئولوژیک، مربع ایدئولوژیک، ون دایک، سمفونی مردگان.

- حسینی، سارا؛ آهنگر، عباسعلی (۱۴۰۴). «تحلیل گفتمان انتقادی رمان «سمفونی مردگان» از عباس معروفی بر اساس

مدل ون دایک». دانشگاه سمنان: مطالعات زبانی و بلاغی. ۱۶ (۴۲)، ۱۰۶-۶۹.

[Doi: 10.22075/jlrs.2025.37690.2658](https://doi.org/10.22075/jlrs.2025.37690.2658)

۱. مقدمه

تحلیل گفتمان انتقادی به عنوان یکی از شاخه های تحلیل گفتمان با در نظر داشتن زبان به عنوان پدیده یا فعالیتی اجتماعی به بررسی پیوند آن با قدرت و ایدئولوژی می پردازد و از آنجا که اغلب آثار ادبی، دربردارنده حوادث سیاسی و اجتماعی دوران خود هستند، بستر مناسبی را برای بررسی و تحلیل خود بر پایه تحلیل گفتمان انتقادی فراهم می کنند.

هدف اساسی تحلیل گفتمان انتقادی، مطرح کردن ایدئولوژی نهفته در متون مختلف است؛ از این روست که کسی چون ون دایک^۱ (۲۰۰۶) به طراحی یک مربع ایدئولوژیک برای بررسی متون مختلف از جمله متون ادبی پرداخته و در این باره معتقد است که دریافت ایدئولوژی متون از رهگذر درک چگونگی استفاده از صورت های زبانی رقم می خورد. به اعتقاد ون دایک (۲۰۰۳)، ایدئولوژی ها مجموعه ای از باورها و اعتقادات خاص یک جامعه اند که با هر انتخاب زبانی ما، یعنی انتخاب واژه ها، قواعد و ساختارهای دستوری متفاوت، در هنگام تولید گفتمان، تولید و نشر می یابند. ون دایک، نظریه انتقادی خود را تحت عنوان «تحلیل گفتمان اجتماعی شناختی» مطرح کرد که کلید واژه های اصلی آن سه عامل «جامعه»، «شناخت» و «گفتمان» است. از اصول مهم در گفتمان انتقادی بر اساس مدل ون دایک (۲۰۰۶)، قطب بندی «خودی» و «غیرخودی» در برابر یکدیگر است که یکی از نیازهای اساسی ایدئولوژی برای تبدیل شدن به گفتمان نیز، همین راهبرد کلامی قطب بندی «ما» و «آنها» است. «مربع ایدئولوژیک ون دایک شامل چهار جهت گیری اصلی است که عبارتند از: ۱) بزرگ نمایی نکات مثبت خودی / ما ۲) بزرگ نمایی نکات منفی غیرخودی / آنها ۳) کوچک نمایی نکات مثبت غیرخودی / آنها و ۴) کوچک نمایی نکات منفی خودی / ما» (ون دایک، ۲۰۰۶: ۴۵)؛ تقسیم افراد به دو دسته «خودی» و «غیرخودی» بر اساس ایدئولوژی ای شکل می گیرد که در خدمت

قدرت است و فرکلاف^۱ «آن را شیوه‌های بازنمایی آن جنبه‌هایی از سازوکار اجتماعی می‌داند که موجب پدید آمدن یا تداوم روابط نابرابر قدرت می‌شوند» (فرکلاف، ۲۰۱۰: ۲۶)؛ این روابط نابرابر قدرت در بستر جامعه در تعامل میان افراد، خود را نشان می‌دهد و در سطح متون ادبی به‌ویژه رمان و داستان در نابرابری میان شخصیت‌های داستانی خود را به نمایش می‌گذارد.

مربع ایدئولوژیک ون دایک از طریق چهار راهبرد اصلی پدید می‌آید که عبارتند از: (۱) راهبردهای صوری-نحوی (۲) راهبردهای محتوایی-معنایی (۳) راهبردهای بلاغی و (۴) راهبردهای سیاسی-اجتماعی.

پژوهش حاضر نیز در پی پاسخ‌گویی به این سؤال‌ها است که در رمان «سمفونی مردگان» با توجه به مربع ایدئولوژیک ون دایک چه معانی ضمنی و پنهانی وجود دارد که نویسنده سعی در بازنمایی آن‌ها از طریق قطب‌بندی «خودی» و «غیرخودی» داشته است؟ دیگر آنکه کدام وجوه از ماجراها و خصلت‌های اشخاص داستان پنهان مانده یا تحریف شده است تا داستان به فرجام نهایی خود منجر شود؟ و نیز آنکه، نویسنده از کدامیک از راهبردهای فرعی برای پیشبرد مربع ایدئولوژیک نهفته در داستان بهره برده است که به‌طور کلی منجر به بهبود وضعیت «خودی‌ها» و کمرنگ شدن نمودهای انسانی و عاطفی در نهاد «غیرخودی‌ها» گردیده است؟ پاسخ به این سؤال‌ها درنهایت، سوگیری و اهداف ضمنی و نهایی نویسنده را بر ما روشن می‌سازد.

۲. پیشینه پژوهش

مقالات بسیاری درباره تحلیل گفتمان انتقادی بر اساس مربع ایدئولوژیک ون دایک (۲۰۰۶) نوشته شده است؛ اما از میان این پژوهش‌ها، می‌توان به مقاله «تحلیل گفتگوی حضرت موسی و فرعون در سائیه مربع ایدئولوژیک ون دایک» نوشته پاشازانوس و رحیمی (۱۳۹۸) اشاره نمود؛ نگارندگان این مقاله با بررسی و تحلیل گفتگوی فرعون و موسی بر مبنای مربع ایدئولوژیک ون دایک، تلاش نموده‌اند تا ضمن کشف چگونگی

1. Fairclough

بازنمود ایدئولوژی طرفین گفتگو در بافت بیرونی و درونی متن و شناخت لایه‌های عمیق‌تر آن، قابلیت آزمون این نظریه را در متن قرآنی محک بزنند.

مقاله دیگری با عنوان «تحلیل گفتمان انتقادی تئوئیت‌های دونالد ترامپ بر اساس مدل ون دایک» از کلانتری خاندانی و همکارانش (۱۳۹۹) منتشر گردیده است که با بررسی تصادفی ۴۰۰ مورد از تئوئیت‌های دونالد ترامپ، گستره تحولات آن را در سه سطح معنایی، سبک و استدلال بررسی نموده است.

قصری و همکارانش (۱۴۰۰) نیز در مقاله «بازتاب خود و دیگری در رمان عباد الشمس (با تکیه بر تحلیل گفتمان انتقادی ون دایک» به دنبال پاسخ‌گویی به این سؤال هستند که چگونه می‌توان با کمک استراتژی‌های ون دایک، سطح اندیشگانی نویسنده رمان را درباره فلسطینیان با هویت «خودی» و اشغالگران فلسطین با هویت «دیگری» مورد کنکاش قرار داد.

نتایج مقاله «بررسی قطب‌بندی نظام گفتمانی در ترکیب‌بند محتشم کاشانی بر اساس نظریه مربع ایدئولوژیک ون دایک» از ناصری (۱۴۰۱) نیز نشان می‌دهد که محتشم کاشانی در ترکیب‌بند عاشورایی مشهور خود با قطب‌بندی مثبت «خود» و منفی «دیگری»، در به حاشیه راندن قطب منفی موفق بوده است.

یوسفی و هاشمیان (۱۴۰۱) نیز در مقاله «تحلیل گفتمان سیاست و اجتماع در غزلیات هوشنگ ابتهاج بر پایه نظریه ون دایک» به این نتیجه رسیده‌اند که بیان و تأکید بر اطلاعات حاوی نکات مثبت درباره گفتمان «خودی» و بیان و تأکید بر اطلاعات حاوی نکات منفی درباره قطب «غیرخودی» در قالب مؤلفه‌هایی چون توصیف، واژگان‌گرایی، بزرگ‌نمایی، تعمیم‌بخشی، کنایه و ... اساس موضع‌گیری‌های سیاسی و اجتماعی ابتهاج را شکل می‌دهد.

مقالات دیگری نیز همچون «گفتمان کاوی سطوح شعر محمد زهری بر اساس الگوی تئون ون دایک» از عرب یوسف‌آبادی و دیگران (۱۴۰۰)، «تحلیل داستان رستم و شغاد بر اساس مربع ایدئولوژیک ون دایک» از حامدی شیروانی و زرقلانی (۱۳۹۳)،

«تحلیل انتقادی دال مرکزی و برهم کنش دال‌های شناور در گفتمان رمان «سال‌های ابری» بر اساس رویکرد لاکلائو و مربع ایدئولوژیک ون دایک» از قنبری عبدالملکی و فیروزیان پوراصفهان (۱۴۰۱)، «تحلیل گفتمان اوصاف طبیعت و احوال اجتماعی در اشعار مهدی اخوان ثالث بر اساس رویکرد ون دایک» از میراحمدی و تجلی اردکانی (۱۳۹۶)، «بررسی استعاره‌های ایدئولوژیک در رمان «مدن اللحم» عبدالرحمن منیف بر اساس نظریه ون دایک» از حسن شاهی و دیگران (۱۳۹۸) و مقاله «تحلیل گفتمان انتقادی کتاب امریکن اینگلیش فایل با استفاده از مدل ون دایک» از یاسمی و آقاگل زاده (۱۳۹۵) در این زمینه منتشر گردیده است؛ اما در هیچ‌یک از مقالات پیش گفته، به تبیین راهبردهای چهارگانه مربع ایدئولوژیک ون دایک (۲۰۰۶) در رمان سمفونی مردگان پرداخته نشده است.

۳. روش پژوهش

موضوع پژوهش حاضر، تحلیل گفتمان انتقادی رمان «سمفونی مردگان» از عباس معروفی بر اساس مدل ون دایک (۲۰۰۶) است. پس از جمع‌آوری اطلاعات پیرامون تحلیل گفتمان انتقادی و نیز مدل ون دایک (۲۰۰۶)، متن رمان سمفونی مردگان به شیوه کتابخانه‌ای مطالعه شد. ماهیت این پژوهش، توصیفی - تحلیلی است. رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی ون دایک (۲۰۰۶) با به کارگیری راهبردهای چهارگانه صوری نحوی، محتوایی معنایی، بلاغی و سیاسی اجتماعی گروه‌بندی می‌شود و آنگاه به بررسی پیوند این راهبردها با مربع ایدئولوژیک ون دایک (۲۰۰۶) می‌پردازد که موجب ترمیم تصویر «خودی»‌ها و مخدوش کردن تصویر «غیرخودی»‌ها بیش از پیش می‌شود. همه این راهبردها در رمان سمفونی مردگان بررسی و تحلیل شد.

۴. مفاهیم و اصول نظری ون دایک

همان گونه که قبلاً بیان شد، ون دایک (۲۰۰۶) معتقد است که خالقان یک متن برای پیشبرد اهداف ایدئولوژیک خود از راهبردهایی بهره می‌برند که به طور کلی به چهار دسته صوری نحوی، محتوایی معنایی، بلاغی و سیاسی اجتماعی تقسیم می‌شوند. دسته

نخست یعنی راهبردهای صوری-نحوی شامل زیردسته‌ها یا راهبردهایی فرعی همچون ساخت معلوم و مجهول، ساخت منفی و ساخت شبه‌اسنادی و اسنادی می‌گردد. راهبردهای محتوایی معنایی که بیشترین زیردسته‌ها را دارند، شامل راهبردهایی چون توصیف کنشگر، بار مسئولیت، مقایسه کردن، خلاف واقع، گواه‌نمایی، تمسک به چهره‌ها و نهادهای موثق، نمونه و مثال آوردن، واژه‌گزینی، پیش‌فرض‌انگاری و قربانی‌سازی می‌شود. گروه سوم راهبردها یعنی راهبردهای بلاغی نیز شامل چهار زیردسته اغراق، کنایه، استعاره و بازی با اعداد و ارقام می‌شود. درنهایت، راهبردهای گروه چهارم که راهبردهای سیاسی-اجتماعی نامیده می‌شوند، شامل زیردسته‌های اجماع و بیان هنجارها می‌شود. ون‌دایک بر این باور است که هر فردی در مسیر شناخت خود و دست یافتن به یک هویت مشخص، بر اساس ایدئولوژی‌اش جهان را به دو بخش «خودی» و «غیرخودی» تقسیم می‌کند. در نتیجه، فرد همواره تصویری ایدئولوژیک از «خودی» و «غیرخودی» دارد که با یک ارزیابی همیشگی مثبت از «خود» و تصویری همیشگی منفی از «غیرخودی»‌ها همراه است (ون‌دایک، ۲۰۰۶: ۴۴). از دید ون‌دایک، گفتمان برای ساختن رابطه‌ای ایدئولوژیک چهار جهت‌گیری اصلی دارد که در مربع ایدئولوژیک زیر به شکل مفهومی نشان داده شده است.

بزرگ‌نمایی و ویژگی‌های مثبت خودی‌ها

کوچک‌نمایی نکات منفی خودی‌ها

مربع ایدئولوژیک

بزرگ‌نمایی نکات منفی غیرخودی‌ها

کوچک‌نمایی نکات مثبت غیرخودی‌ها

مربع ایدئولوژیک (ون‌دایک، ۲۰۰۶: ۴۵).

۵. رمان سمفونی مردگان

عباس معروفی رمان سمفونی مردگان را در میانه سال‌های ۱۳۶۳ تا ۱۳۶۸ نوشته است. در ابتدای رمان و پیش از شروع داستان خانواده جابر اورخانی، نویسنده، اشاره‌ای دارد به داستان هابیل و قابیل؛ اشاره‌ای برای یادآوری این برادرکشی در روایات تاریخی و نیز ایجاد پیش‌زمینه‌ای برای شروع ماجراهای اورهان برادرکشی و تقابل‌های او با مادر، یوسف، آیدین و تا حدی سورمه. در واقع، روایت هابیل و قابیل، سرآغاز انفکاک میان «خودی» و «غیرخودی» در این داستان است؛ «این کهن‌الگو با توجه به درآمیختن با اضطراب‌های سه گانه حاصل از مرگ، گناه و بی‌معنایی، همواره در زمینه‌ای از ترس و بیم بیان شده و البته با توجه به جهان‌بینی‌ها و گفتمان‌های حاکم بر هر دوره به گونه‌ای خاص انعکاس یافته است» (گرچی، ۱۳۹۰: ۲۰۷). معروفی در این رمان به شکلی آگاهانه با اشاره به روایت هابیل و قابیل، نه تنها ذهن خواننده را برای روایتی پراز مرگ و قساوت و برادرکشی آماده می‌کند، بلکه سنگ‌بنای قطب‌بندی شخصیت‌ها میان دو گروه «خودی» و «غیرخودی» را نیز فراهم می‌نماید. خانواده جابر اورخانی، آجیل‌فروش اردبیلی، متشکل از او، زن خانواده به همراه سه پسر به نام‌های یوسف، آیدین و اورهان و دختری به نام آیدا است. از همان کودکی، رفتارهای پدر و مادر به گونه‌ای است که خانواده به دو قطب «خودی» و «غیرخودی» تقسیم می‌شود؛ یکسو پدر و اورهان قرار دارند و در سوی دیگر، مادر و آیدا و آیدین. «آیدین از پدر خود متنفر است، مایل نیست شیوه زندگی او را پیش بگیرد. او پسری نیست که پدر انتظارش را دارد؛ نه مطابق خواسته‌های پدر رفتار می‌کند و نه به خواسته‌های او احترام می‌گذارد. به همین علت، پدر همواره سعی دارد او را مطیع خود سازد؛ اما مادر، آیدین را از همه پسرانش بیشتر دوست دارد. به خواسته‌های او احترام می‌گذارد و در مقابل اهانت‌های پدر، او را در پناه خود می‌گیرد» (اظه‌ری و صلاحی‌مقدم، ۱۳۹۰: ۶). در مقابل، اورهان بسیار خسیس و طماع است و از همان کودکی به فکر گرد آوردن مال است. این میل آنچنان در او قوت می‌گیرد که فکر داشتن شریک و همراه در کار و اموال پدری او را چنان برافروخته و

عصبی می‌کند که به فکر کشتن برادران می‌افتد. از سوی دیگر، اورهان به آیدین حسادت می‌ورزد؛ زیرا آیدین تمام مهر مادری را تصاحب کرده و جایی برای توجه و محبت به اورهان باقی نگذاشته است؛ پدر با تمام قوا در برابر آیدین می‌ایستد و در مقابل به اورهان توجه می‌کند و او را برای ورود به عالم تجارت و بازار تشویق می‌کند، اما این امر نمی‌تواند خلاء مهر مادری را در جان و روح اورهان پر کند.

آیدین همواره با یگانه منبع قدرت خانواده که پدر است سر جنگ دارد، از کودکی تا بزرگسالی این تقابل ادامه می‌یابد تا زمانی که مرگ پدر فرا می‌رسد و پس از مرگ او، آیدین که همواره در نهان دل خود آرزوی نیستی و مرگ پدر را داشته دچار عذاب وجدان می‌شود و سعی دارد با بازگشت به شغل پدری و رفتن به حجره آجیل‌فروشی، قصور خود را جبران کند، امری که سبب حسادت منبع قدرت جایگزین پدر (اورهان) می‌شود؛ میل و عاطفه‌ای که از شدت عصیان، میل به برادرکشی را در اورهان پدید می‌آورد.

یوسف نیز پسر دیگر این خانواده است که از همان ابتدا، نه در سایه حمایت پدر قرار می‌گیرد نه مادر، نقشی برای او قائل است. او پس از سقوط با چتر پدر و به تقلید از چتر بازهای روس، مفلوک و زمین‌گیر می‌شود و کاری جز خوردن و خوابیدن ندارد. او عنصری زائد در خانواده است و این تصویر چنان پررنگ است که همه، آرزوی مرگ او را دارند. درواقع یوسف، شخصیتی خنثی است که نه در ردیف یاران مادر و «خودی»‌ها قرار می‌گیرد، نه یار و همراه پدر و «غیرخودی»‌ها است.

تقابل دو شاخه «خودی» و «غیرخودی» در این رمان چنان قدرتمند است که موجب مرگ تمام شخصیت‌های اصلی داستان می‌شود و تراژدی تمام عیاری را پدید می‌آورد؛ دو قطب اصلی این نبرد تراژیک عبارتند از:

«غیرخودی»	«خودی»
پدر	مادر
اورهان	آیدین

ایاز پاسبان	آیدا
پدر بزرگ	سورمه

۶. راهبردهای ایدئولوژیک ون دایک در رمان سمفونی مردگان

در این بخش، به بررسی راهبردهای چهارگانه تحلیل گفتمان انتقادی ون دایک (۲۰۰۶) در رمان سمفونی مردگان می‌پردازیم تا این امر بر ما روشن گردد که هریک از این راهبردها منجر به خلق چه حوادث و وقایعی در داستان شده‌اند.

۶-۱. راهبردهای صوری- نحوی

نخستین گروه از راهبردهای چهارگانه مربع ایدئولوژیک ون دایک، راهبردهای صوری-نحوی هستند که شامل «ساخت منفی، ساخت معلوم و مجهول، اسم‌سازی، مبتداسازی و ساخت اسنادی و شبه‌اسنادی می‌شود» (ون دایک، ۲۰۰۶: ۵۵-۵۲). از این میان، در رمان سمفونی مردگان، ساخت منفی، ساخت شبه‌اسنادی و اسنادی و ساخت معلوم و مجهول بررسی می‌شوند.

۱) ساخت منفی

نویسندگان اغلب با استفاده از افعال نفی، افعال نهی، حروف ربط منفی و صفات منفی به ایجاد ساختارهای منفی دست می‌زنند. در رمان سمفونی مردگان نیز، ساخت‌های منفی بیشترین فراوانی را از میان راهبردهای به‌کاررفته دارند. در دوران کودکی، فرزندان جابر اورخانی، پدربزرگشان، از ارومیه می‌آید و مدتی مهمان آنهاست؛ اما آیدین شیشه عینک پدربزرگ را می‌دزد و از لُزش به‌عنوان ذره‌بین استفاده می‌کند. این موضوع سبب رنجش پدربزرگ می‌شود. پس از مرگ پدربزرگ، پدر با جملاتی منفی، اندوه خود را از شیطنت آیدین نشان می‌دهد:

«پدر می‌گفت: «حتماً در آن دم آخری به فکر عینکش هم بوده» گریه کرد و گفت:

«با دل خوش از این جان‌رفت» (معروفی، ۱۳۸۸: ۸۳).

همچنین، اورهان در فصل نخست به‌عنوان راوی، برای برحق نشان دادن و نیز قربانی

جلوه دادن خود، آیدین را با صفات منفی به نمایش می‌گذارد:

«انگار تقدیر این بود که از همان بچگی این برادر **تخس زبان نفهم** را روی کولم بگیرم و بخوام از گردنه‌ای بیرم بالا؛ اما آن قدر خود را بی نیاز جلوه می داد که نه من، حتی پدر هم از دستش عاجز شده بود» (همان: ۲۳).

علاوه بر این‌ها نمونه‌های بسیار دیگری از ساخت‌های منفی در این رمان وجود دارد که «شیرم را **حالات نمی‌کنم**، هیچ کس در اتاق **نبود**، هیچ نشانی از روشنایی **نیافت**، هیچ وقت **نمی‌میرد**، **تهمت نزن** مادر و ...» بخشی از این جملات هستند (همان: ۳۱۱، ۲۸۶، ۲۸۵، ۲۸۳).

۲) ساخت شبه‌اسنادی و اسنادی

یکی دیگر از ابزارهای راهبرد صوری‌نحوی، ساخت‌های شبه‌اسنادی و اسنادی هستند؛ این راهبرد از آن جهت اهمیت دارد که جابه‌جایی در ارکان چنین جمله‌هایی می‌تواند سبب تأکید بر برخی از اجزای جمله و برجسته‌سازی آن‌ها شود. ون‌دایک می‌گوید که در زبان انگلیسی ساخت جمله‌های اسنادی از الگوی ذیل پیروی می‌کند: «ضمیر اسنادی + فعل ربطی + سازه اسنادی شده + فعل اسنادی» (ون‌دایک، ۲۰۰۶: ۵۵). در چنین ساختاری، تأکید جمله روی سازه اسنادی شده است که خبر اصلی جمله محسوب می‌شود. جملات اسنادی شده نیز در ذیل چنین تعریفی قرار می‌گیرند. «جملات اسنادی شده از جمله ساخت‌های مرکب دوبندی هستند که یک گزاره معنایی واحد دارند و در دو بند تجلی زبانی می‌یابند. به سازه‌هایی که به دنبال متمم‌نما و ضمیر موصولی می‌آید و حاوی پیش‌انگاره (اطلاع کهنه) است بند وابسته یا بند اسنادی شده و به سازه‌هایی که به دنبال فعل ربطی در بند درونه می‌آید، کانون گفته می‌شود» (رضایی و نیسانی، ۱۳۹۳: ۶۴). در رمان سمفونی مردگان، پس از مرگ پدر، مادر و آیدا و نیز رفتن آیدین از خانه و سرگردان شدن او در بیابان‌ها و قهوه‌خانه‌ها و گوشه و کنار شهر، اورهان، خانه را به مرده‌شوی‌خانه مانند می‌کند. او می‌گوید: «[خانه] به مرده‌شوی‌خانه متروکی می‌مانست که لاشخورها به اعتبار بوی دیوارها و بوی ماندگی در آن لانه

می کنند» (معروفی، ۱۳۸۸: ۴۶). در این جمله اگر اصل را بر جمله پیرو بگذاریم، ساختار جمله چنین می شود: «لاشخورها در خانه لانه می کنند؛ زیرا به مرده شوی خانه می ماند». مادر خانواده نیز همواره در برابر خشم و خشونت پدر راهی جز تحمل یا گریز ندارد. در جایی، اورهان می گوید: «پدر آن قدر خشمگین بود که مادر جرئت نمی کرد خود را نشان بدهد» (همان: ۴۲). این جملات نیز از همان ساختار جمله های اسنادی پیروی می کنند. درواقع، طبق الگویی که ون دایک (۲۰۰۶) ارائه داده است، تمرکز اصلی بر جمله وابسته است؛ یعنی ساختار اصلی جمله چنین است که «مادر جرئت نشان دادن خود را نداشت؛ زیرا پدر خشمگین بود».

۳) ساخت معلوم و مجهول

نویسنده با بیان هر جمله ای اهداف خاصی را دنبال می کند. ایدئولوژی پنهان در هر جمله، درنهایت، تمام متن را به سوی گفتمان خاصی رهنمون می کند که حاصل سوگیری تک تک جملات نوشته است. جملات معلوم، با مثبت نمایی «خودی» ها و منفی نمایی «غیر خودی» ها و جمله های مجهول با کمرنگ ساختن نکات منفی «خودی» ها و نکات مثبت «غیر خودی» ها به این سوگیری رنگ و لعاب ویژه ای می بخشند. در جمله های مجهول، گوینده سعی در پنهان ساختن فاعل جمله دارد تا بتواند اثربخشی آن فعل را در ذهن خواننده کمرنگ کند؛ اما برخلاف جمله های مجهول، در جمله های معلوم، گوینده قصد دارد بیش از هر چیز بر نقش فاعل جمله و نیز عملی که از او سر می زند، تأکید نماید. در رمان سمفونی مردگان، اورهان در روایتی که از دوران کودکی شان ارائه می دهد، در جایی می گوید: «جوهرها روی فرش ریخت [ریخته شد] و مادر ناچار فرش را شست» (همان: ۸۱). در این گزاره ها، دو جمله آمده است که جمله نخست برای پنهان کردن این که کدام یک از بچه ها جوهر را روی فرش ریخته است از جمله مجهول «جوهر روی فرش ریخت» استفاده می کند؛ اما در ادامه، برای این که نشان دهد که مادر، آن کسی است که همه خرابکاری ها را سامان می دهد از جمله معلوم «مادر ناچار فرش را شست» استفاده می کند.

این تقابل میان جمله‌های معلوم و مجهول را در جاهای دیگری از داستان می‌توان یافت. آنجا که آیدین شیشه عینک پدربزرگ را می‌دزدد، از فعلی مجهول برای یافته شدن آن در کیف آیدین استفاده شده است و در ادامه، تصویری که از بازگشت پدربزرگ به ارومیه با عینک یک چشم ارائه شده، تصویری با فعلی معلوم و فاعلی مشخص (پدربزرگ) است:

«وقتی شیشه عینک پدربزرگ در کیف مدرسه آیدین پیدا شد دیگر خیلی دیر شده بود؛ چون پدربزرگ با عینک یک چشم کورمال کورمال به ارومیه برگشته بود و آن آخرین سفرش به اردبیل بود» (همان: ۸۲).

۲-۶. راهبردهای محتوایی معنایی

دومین گروه از راهبردهای چهارگانه مربع ایدئولوژیک ون دایک (۲۰۰۶)، طبقه راهبردهای محتوایی معنایی است که «شامل راهبردهایی نظیر توصیف کنشگر، مقوله‌بندی، بار مسئولیت، مقایسه، ارجاع به چهره‌ها و نهادهای موثق، موقعیت خلاف واقع، تکذیب‌کننده‌ها، گواه‌نمایی، نمونه و مثال‌آوری، تعمیم و کلی‌گویی، تلویح، واژه‌گزینی، خود بزرگنمایی ملّی، بازنمایی منفی دیگران، قطب‌بندی - مقوله‌بندی ما در برابر آن‌ها، بازنمایی مثبت «خود»، پیش‌فرض‌انگاری، ابهام، قانون‌مداری و قربانی‌سازی می‌شود» (ون‌دایک، ۲۰۰۶: ۳۵۹-۲۸۳). راهبردهای مهم در رمان سمفونی مردگان عبارتند از:

۱) توصیف کنشگر

این راهبرد اغلب در پی آن است که چهره «خودی»ها را مثبت نشان دهد، یا در صورت نبود امکان مثبت‌نمایی، آن‌ها را به شکل خنثی ترسیم کند و در مقابل، به بازنمایی منفی «غیرخودی»ها پردازد.

اورهان، ایاز را که یکی از کنشگران منفی رمان سمفونی مردگان است چنین توصیف کرده است. درواقع، اورهان به‌جای حرف زدن از قدرت یا شجاعت ایاز، ظاهرش را به‌صورت منفی توصیف می‌کند:

«اگر می خواست می توانست حتی پدر را با آن همه ابهت، با دو انگشت بردارد و آویزان کند به چنگک های سقف. صورتی گوشتالو و بزرگ داشت با سری کوچک و سالکی روی گونه چپ که حالا مثل بقیه صورتش چروک خورده بود» (معروفی، ۱۳۸۸: ۱۰).

نویسنده در جایی از داستان، تصویری از استاد دلخون، استاد شعر آیدین ارائه می دهد که تصویری مثبت از کسی است که گرچه نقش کوتاهی در داستان دارد، اما همان تصویر نیز، تصویری روشن و مثبت است:

«عقله مردی بود بلند بالا و لاغر. مرتاض وار زندگی می کرد. مثل جوکی های هندی به کم ترین قانع بود. موهای بلندی داشت و با صورت تکیده و آن ریش خار خار، شبیه تصویر حلاج بود که بر سر در خانقاه شیخ صفی الدین نقاشی کرده بودند» (همان: ۱۶۰).

آقای میرزاییان، پدر سورمه نیز از جمله شخصیت های مثبت داستان است که کنش هایی انسانی و مهربانانه دارد. او این گونه توصیف شده است:

«آقای میرزاییان لهجه ارمنی داشت. چهره اش بسیار بشاش بود و به نظر می آمد که همین الان از حمام درآمده است و اگر کسی دقت می کرد می توانست مویرگ های صورتش را ببیند» (همان: ۱۸۳).

۲) بار مسئولیت

در راهبرد بار مسئولیت، فاعل و نهاد یک عمل، به جای پذیرفتن مسئولیت اعمال خود، آن را بر دوش طرف مقابل می اندازد؛ او با این کار نه تنها از زیر بار مسئولیت، شانه خالی می کند، بلکه محملی نیز برای مثبت نمایی خود و منفی نمایی طرف مقابل می یابد. اورهان پس از اینکه خانواده اش از هم متلاشی می شود، تصمیم می گیرد آیدین، آخرین بازمانده خانواده را نیز به کام مرگ و نیستی بفرستند. او در گفتگوی درونی با مادر، قصد دارد که بار مسئولیت برادرکشی را بر دوش خود آیدین بگذارد و خود را از صفت برادرکُش مبرا کند:

«آن وقت می گویند قاتل. چه کسی بود که می گفت: «برادر گُش». مادر حالا کجایی که تهمت ناحق بزنی و گناه مرا به گردن بگیری، بار مرا سبک کنی؛ اما به خدا قسم به نفعش است. **او سال هاست که مرده.** هر جا باشد در قهوه‌خانه، شورآبی یا کنار ساحل شوره‌زار بوی مرگ می‌دهد؛ مثل مجسمه خشکی است که در گذشته‌اش جا مانده است» (همان: ۲۶-۲۵).

در جای دیگر نیز، اورهان به‌جای پذیرش مسئولیت رفتارهای ظالمانه‌ای که در قبال آیدین داشته و تباهی و فتنای او را رقم زده است، مسئولیت را به دوش خود آیدین و کتاب خواندن او می‌اندازد:

«آیدین آن قدر از این پهلوی به آن پهلوی می‌شد تا همه بخوابند و او در اتاق، کتابش را باز کند و هی بخواند و بخواند. بعضی وقت‌ها خیال می‌کردم دارد ورق‌های کتاب را می‌خورد و آخر، **کتاب سرش را خورد**» (همان: ۹۶).

۳) مقایسه کردن

در این راهبرد، گوینده به قیاس میان اعمال مثبت خود با ویژگی‌های منفی دیگران می‌پردازد و از این رهگذر سعی در اثبات صفات بی‌گناهی، قدرتمند یا شجاع بودن و ... در خود دارد. اورهان در داستان سمفونی مردگان با مقایسه خود و آیدین، سعی دارد به کوچک‌نمایی ضعف‌های خود پردازد و نیز بار مسئولیتی را که بر دوش دارد، به نمایش بگذارد. اورهان و البته همه کنشگران یک گفتمان، گاهی از امر مقایسه در جهت مثبت‌نمایی خود و منفی‌نمایی گروه مقابل بهره می‌برند. آیدین و اورهان دو قطب مخالف هم هستند که یکی اهل کتاب و درس و هنر و آن دیگری، اهل بازار و تجارت است. درواقع، علایق آن‌ها با هم فرق دارد؛ اما اورهان به همین امر نیز حسادت می‌ورزد و می‌گوید:

«یادم آمد که **عدل‌های پسته را چهل پله پایین برده بودم و کشیده بودم بالا.** انصاف نبود. آن وقت آیدین **ول می‌گشت و درس می‌خواند.** و این من

بودم که در حجره شانه به کار داده بودم. پدر می گفت: کار کردن خر، خوردن یابو. نه انصاف نبود. این همه زحمت. این همه سال، گفتم: مادر مگر من نمی توانستم درس بخوانم. گفت: چقدر من گفتم؟ می خواستی بخوانی؟ (معروفی، ۱۳۸۸: ۸۳-۸۲).

در جای دیگر نیز همین موضوع را ادامه می دهد و دست به مقایسه می زند:

«آیدین که دیلمش را گرفت مادر گفت:» اورهان بیا شیرینی دیلم آیدین را هم بخور». گفتم: «ای بابا صبح تا شب دستمان توی شیرینی و شوری است. تازه مگر قلّه دماوند را فتح کرده؟» **مادر گفت: «تو چرا نتوانستی؟» خوب نتوانسته بودم و جوابی هم نداشتم** (معروفی، ۱۳۸۸: ۳۳).

۴) خلاف واقع

افراد و گروه‌ها، اغلب با قرار دادن خود و دیگران در موقعیتی فرضی و غیر واقعی، سعی در اثبات ادعایی دارند که بیش از هر چیز متکی بر مثبت‌نمایی «خودی»ها و منفی‌نمایی «غیرخودی»ها است. راهبرد خلاف واقع با گزاره «اگر چنین باشد ... چنین می‌کنم» به دنبال دستیابی به اهداف مورد نظر گوینده است.

وقتی اورهان برای پیدا کردن و کشتن آیدین راهی شورآبی می‌شود، گرفتار سرما و برف می‌شود و یک شب را در قهوه‌خانه متروک می‌گذراند. اورهان در این سفر یک شبه، با پیرمردی آشنا می‌شود که به شکلی نمادین همچون فرشته مرگ به نظر می‌رسد. آرام و بی‌صدا می‌آید، آرام و بی‌صدا هم می‌رود. پیرمرد، گزاره‌ای غیر واقعی درباره مرگ می‌گوید که خلاف واقع به نظر می‌رسد.

«پیرمرد گفت: «تب داری؟» دستش را به پیشانی اورهان گذاشت: «گرمی، اما تب نداری، مواظب خودت باش» دو سیگار آتش زد و یکی را به دست اورهان داد: **«اگر تا صبح یخ نزنیم هیچ وقت نمی‌میریم»** (معروفی، ۱۳۸۸: ۱۵).

مادر، هرگز با اورهان یکدل و همراه نمی‌شود؛ اما اورهان پس از مرگ مادر و در پی آزارهای آیدین می‌گوید اگر مادر بود، به حال من گریه می‌کرد و بر من دل می‌سوزاند؛ امری که هیچگاه در زندگی واقعی اتفاق نیفتاده بود:

«گفت: «آخر کار خودت را کردی؟ سرش را به لبه تخت آیدین گذاشت و سیر گریه کرد؛ اما ای کاش زنده می ماند و می دید که من چه می کشم. اگر می دید که من از دست این بشر چنان به ستوه می آمدم که ناچار می شدم او را به نرده های ایوان بالا زنجیر کنم به حال من گریه می کرد» (معروفی، ۱۳۸۸: ۷۸).

آیدین در سال هایی که خود را از انظار مردم مخفی کرده است، گاهی به صورت پنهانی بیرون می آید. او در جایی می گوید که اگر ایاز پاسبان مرا ببیند شاهرگم را می زنم. این جمله تا حد زیادی خلاف واقع به نظر می رسد و قصد گوینده فقط نشان دادن اوضاع بغرنجی است که بدان دچار شده است:

«هر آن ممکن بود کسی او را بشناسد، یا به طور اتفاقی ایاز پاسبان او را ببیند. با خود عهد کرده بود که در چنین حالتی شاهرگ های خود را می زند و از آن همه مکافات نجات می یابد» (همان: ۱۸۴).

۵) ارجاع به نهادها و چهره های موثق

یکی دیگر از ابزارهای راهبرد محتوایی معنایی که در رمان سمفونی مردگان وجود دارد، راهبرد تمسک به چهره ها و نهاد های موثق است که از زیر مجموعه های راهبرد گواه نمایی است. اغلب کنشگران یک گفتمان برای اعتبار بخشیدن به گفتار و کردار خویش، به چهره ها و نهادهایی که مورد قبول عامه مردم باشند استناد می کنند؛ نهادها و شخصیت های سیاسی، مذهبی یا علمی و رسانه ها و نشریات معتبر از افراد یا نهادهای مهمی هستند که افراد برای جلب اعتبار به آن ها تمسک می جویند. شخصیت های یک داستان نیز معمولاً مثبت جلوه دادن «خودی» ها و منفی نمایی «غیر خودی» ها به چهره ها و نهادهای معتبر و با قدرت نفوذ بالا استناد می کنند. در رمان سمفونی مردگان نیز، آیدین از زمانی که به درستی خود را می شناسد و پای در مسیر مطالعه و کار ادبی می نهد، ابتدا به استاد دلخون که از استادان سرشناس ادبیات در اردبیل است دل می بندد و بعد دلبسته نشر آثارش در روزنامه ها و نیز نقد آن ها در انجمن ادبی تهران می شود. در واقع آیدین

از پیوند با استاد دلخون و استاد دلخون از ارتباطی که با نیما یوشیج داشته است اعتبار می‌گیرد. در معرفی استاد دلخون آمده است که:

«دلبسته شهرت و پول و مقام نبود. شعر کهن می‌خواند و شعر نو می‌گفت و دورادور به **نیما یوشیج** ارادت داشت» (معروفی، ۱۳۸۸: ۱۶۰).

«**نیما یوشیج** در نامه‌ای به او نوشته بود که دلخون، عزیز پیغمبر شده است و چرا از پيله در نمی‌آید؟ و **استاد شهریار** در یک سفر که به آنجا آمده بود، یک شب در منزل او مانده بود...» (همان: ۱۷۸).

آیدین نیز از انتشار شعرهایش در نشریات آن دوره از جمله روزنامه اطلاعات و انجمن ادبی مرکز/تهران به وجد می‌آید؛ امری که اتفاقاً خشم پدر و ایاز پاسبان را نیز برمی‌انگیزد:

«روز قبل شعر روزها و لحظه‌های آیدین در **روزنامه اطلاعات** چاپ شده بود» (همان: ۱۶۹).

۶) نمونه و مثال آوردن

این راهبرد فرعی، با آوردن مثال‌های عینی و ملموس، اثر اقناعی داستان را بیش از پیش می‌نماید. در رمان سمفونی مردگان نیز، پدر بعد از اینکه می‌فهمد آیدین کتاب‌های ممنوعه می‌خواند، کتاب‌هایش را پاره می‌کند و اتاق آیدین و اوراهان را از هم جدا می‌سازد. او آیدین را همچون دندان ناسالمی می‌داند که دندان‌های سالم را نیز به خرابی می‌کشاند:

«همان شب اتاق آیدین را جدا کرد. گفت: «همین حالا، بحث هم نکن». مادر گفت: «چرا؟». پدر گفت: «**برای این که دندان پوسیده را باید کند و انداخت دور تا دندان سالم سالم بماند**» (همان: ۳۹).

در جنگ و گریز بی‌پایانی که میان پدر و آیدین وجود دارد، پدر بار دیگر، فرزند بدکار را به انگشت ششم مانند می‌کند که بریدن یا نگه داشتنش، هر دو مایه عذاب است:

«پدر می گفت فرزند بدکار به انگشت ششم ماند که اگر برنش رنج برند و اگر بماند زشت و بدکردار باشد نقطه سر خط» (همان: ۲۷۵).

اورهان به عنوان یکی از «غیرخودی»های داستان، همواره نگاهی کالایی و جنسیت زده به زن دارد. ایاز پاسبان نیز که جزء «غیرخودی»هاست، در این موضوع با اورهان همداستان می شود و زن را همچون خانه ای می داند که در خرید و فروشش باید دقت نمود:

«چقدر می توانستم صبر کنم؟ می خواستم دختر آفتاب ندیده ای پیدا کنم و ایاز پاسبان می گفت: تا پیدا نکرده ام آذر را طلاق ندهم. می گفت: «تا خانه ای نخریده ای خانه ات را نفروش» (همان: ۳۰۶).

۷) واژه گزینی

در این راهبرد، نویسنده برای مثبت نمایی «خودی»ها و ایجاد نمای منفی درباره «غیرخودی»ها، از کلماتی بهره می برد که دارای بار معنایی مثبت و منفی باشند. در این رمان، گرچه آیدین جزء «خودی»ها محسوب می شود؛ اما از دید اورهان، دشمن، میراث خور و «غیرخودی» است؛ از همین رو، به جای نامیدن او با اسمش / آیدین، او را همچون «گراز» می داند و به جای اینکه بگوید از اتاق بیرون می آمد از گزاره «از سوراخ بیرون خزیدن» استفاده می کند. اورهان علاوه بر این، پس از دیوانه شدن آیدین، او را «سوجی» [دیوانه/مجنون] می نامد؛ تا هر دم به خودش و دیگران یادآوری کند که آیدین، با وجود حمایت های مادر و نیز توجهی که زن ها به او داشتند، موفق به انجام آنچه می خواست نشد؛ اما او [اورهان] تاجری موفق و سرشناس شده است:

«کافی بود بگویم: سوجی کجایی؟ آدمی پوشیده در پالتو بلند، شال گردن و پاپاخ کهنه پدر، مثل گراز از آن سوراخ بیرون می خزید» (معروفی، ۱۳۸۸: ۱۶).

از سوی دیگر، پدر («غیرخودی»)، آیدین را به جای نامیدن با اسم خودش، **الدنگ**، **بی رگ** و **بی غیرت** می خواند (همان: ۱۵۰). اورهان نیز پس از مرگ پدر و

به تبعیت از رفتارهایی که در خانواده همواره شاهد آن بوده است، برادرش آیدین را **الدنگ و بی رگ و میرزا** می نامد. در مقابل، مادر («خودی») نیز برای تلافی رفتارهای پدر با آیدین، پسر دیگر خود، اورهان («غیرخودی») را **یک الف بزجه** می نامد (همان: ۱۵۱).

۸) پیش فرض انگاری

در راهبرد فرعی پیش فرض انگاری، گوینده، ادعایی را مطرح می نماید که پیش از اثبات صحت آن، فرض را بر درستی اش می گذارد. راهبرد پیش فرض انگاری نیز سعی در بازنمایی مثبت خودی ها و بازنمایی منفی غیرخودی ها دارد. در رمان سمفونی مردگان، پس از به دنیا آمدن اورهان، پدر با دیدن دست های بسته او در خواب، این را پیش فرض می کند که اورهان در آینده مال اندوز خواهد شد و از این ویژگی به عنوان صفتی مثبت یاد می کند؛ زیرا خود او نیز اهل معامله و تجارت است؛ صفتی که از منظر پدر به عنوان یکی از «غیرخودی» های داستان مثبت به نظر می رسد؛ اما «خودی» ها و حتی مخاطب نیز می داند که این ویژگی اورهان، سرآغاز جنایت و برادرکشی است:

«پدر اورهان را بغل کرد. دستش را به همه نشان داد که مشت شده بود و نمی شد بازسان کرد. به خصوص در خواب. پدر گفت به این دست ها نگاه کنید. **این پسر مال جمع کن می شود. زندگی مرا توی مشتش می گیرد.** پسر من است. اورهان» (معروفی، ۱۳۸۸: ۸۹).

پدر با دیدن شیطنت های آیدین در کودکی، با این پیش فرض که آیدین به مرگ طبیعی نخواهد مرد، این جملات را به شکلی قاطع و بی شک و شبهه بیان می کند: «پدر می گفت: **«این پسر به مرگ طبیعی نمی میرد،** بلایی سر خودش می آورد» (همان: ۸۸).

در جای دیگری نیز آیدین، پیش فرض می کند که در این مملکت، جوان ها پیش از سی سالگی رو به تباهی می روند؛ چنان که خودش و خواهرش آیدا، پیش از آن که سی ساله شوند، گرفتار جنون و آتش می گردند:

آیدین گفت: «توی این مملکت پیش از این که به سی سالگی برسیم تباه می‌شویم. تو یک جور، من یک جور، آیدا هم یک جور دیگر» (همان: ۷۲).

۹) قربانی سازی

در این راهبرد فرعی، گوینده برای کوچک‌نمایی عیب‌های «خود» و نیز بزرگ‌نمایی کاستی‌های «غیرخودی»‌ها، همچون تهدیدی برای طرف مقابل خودنمایی می‌کند که قربانی این تهدید، یکی از «خودی»‌هاست.

اورهان برای توجیه رذالتی که در حق برادرش آیدین از خود نشان داده و پس از دیوانه شدن او نیز ادامه می‌یابد، خود را به‌عنوان قربانی این حادثه نشان می‌دهد درحالی که قربانی اصلی آیدین و زندگی و جوانی بربادرفته اوست.

«گفتم: «اورهان نه، آقا داداش» و یکی خواباندم بیخ گوشش. پاپاخ از سرش افتاد. پاپاخ کهنه پدر وادارم می‌کند که عاطفه‌ام را حفظ کنم. گاه می‌خواهم بخوابانم زیر گوشش یا به نرده‌های ایوان بالا زنجیرش کنم، اما صورت خندانش زیر آن پاپاخ رنگ و رو رفته مانع می‌شود. چه می‌شود کرد؟ مادر گفت: تو عاطفه نداری. گفتم: «دارم» و دارم. تو هم اگر بودی، مادر، جانت به لب می‌رسید» (معروفی، ۱۳۸۸: ۱۷).

۳-۶. راهبردهای بلاغی

راهبردهای بلاغی یکی دیگر از راهبردهای چهارگانه مربع ایدئولوژیک ون‌دایک هستند که در آن با بهره‌گیری از صنایع بلاغی همچون حسن تعبیر، اغراق، کنایه، استعاره، بازی با اعداد و ارقام و تکرار و تأکید به ارائه مفاهیم و تصاویر تازه می‌پردازند (ون‌دایک، ۲۰۰۶: ۵۵-۵۲).

۱) اغراق

نویسنده با بهره‌گیری از ابزار اغراق، به بزرگ‌نمایی ضعف‌های طرف مقابل و بزرگ‌نمایی نقاط مثبت گروه «خودی»‌ها می‌پردازد تا از این رهگذر نه تنها شکاف میان این دو گروه را بارزتر نماید، ضعف و ناتوانی «غیرخودی‌ها» را نیز به رخ بکشد. در

جایی از رمان سمفونی مردگان، مادر که از گروه «خودی» هاست برای بزرگ‌نمایی ضعف‌های پدر که در گروه «غیرخودی‌ها» قرار دارد، از گزاره‌ای حاوی اغراق بهره می‌برد:

«آن وقت ناچار می‌شد دندان‌هاش را به هم بفشرد و به دیوار مقابل خود نگاه کند. شاید به این فکر هم باشد که چرا پدر بچه‌ها این همه خشمگین و یکدنده است. اگر **بمیرد حرفش را تغییر نمی‌دهد**» (معروفی، ۱۳۸۸: ۱۲۴).

اورهان بخشی از ناکامی خود را به دلیل ظاهرش می‌داند و معتقد است که اگر مادر یا دیگر زن‌ها به آیدین توجه دارند به خاطر ظاهر آراسته و خوب و قامت بلند اوست. در جایی از داستان، اورهان با تکیه بر اغراق، شکستگی بینی‌اش را توصیف می‌کند. شخصیت‌های داستان به صورت مداوم سعی دارند که با بیان خواسته‌ها و تمناهای قلبی‌شان یا توصیف «خودی» و «غیرخودی»، به بیان ضعف‌ها و فقدان‌های گروه «غیرخودی» و نیز طرح برجستگی‌های «خودی»‌ها پردازند. فقدان محبت مادر به‌عنوان نمادی از همه‌زمانی که می‌توانستند به اورهان توجه کنند و پس از آن طلاق گرفتن آذر و بی‌توجهی دیگر زن‌ها، اورهان را گرفتار حس حقارتی می‌کند که تنها با حقارت دادن به دیگران از جمله آیدین، ترمیم می‌شود؛ اورهان با گرد آوردن مال و دور کردن برادران از منبع ثروت خانواده، سعی دارد عطش توجه را در خود خاموش کند:

«روز بعد پدر دکتر آورد اما فایده‌ای نکرد و حالا هم که چهل سالم است **یک طرف بینی‌ام دو برابر طرف دیگر است**» (همان: ۲۵).

۲) کنایه

کنایه را در لغت به معنای «پوشیده سخن گفتن و ترک تصریح» آورده‌اند و در اصطلاح ادبی، «آن است که لفظی را به کار برند و به‌جای معنی اصلی یکی از لوازم آن معنی را اراده کنند؛ مثل آنکه گفته شود «فلان طویل‌الید» است؛ یعنی دستش بلند است؛ یعنی مسلط بر کار است» (داد، ۱۳۸۷: ۳۹۷). ون‌دایک (۲۰۰۶) نیز معتقد است که ایراد اتهام به دیگران اگر واضح باشد، ممکن است سبب مخدوش شدن عنصر حفظ وجهه

شود؛ اما اگر در قالب معنایی کنایی بیان گردد، حفظ وجهه نقض نخواهد شد. کنایه یکی از راهبردهای پرکاربرد در رمان سمفونی مردگان است. فراوانی این شیوه از بیان در رمان سمفونی مردگان نشان می‌دهد که نویسنده، میل به پوشیده‌گویی داشته و ضرورت این نوع از بیان را در جامعه‌ای سنتی که چندان به صراحت کلام عادت نکرده، درک نموده است.

در رمان سمفونی مردگان، ایاز پاسبان که در ردیف «غیرخودی»های داستان است و همچون پشتیبان و تکیه‌گاه فکری پدر عمل می‌کند در جایی با تکیه بر تشبیه و پس از آن کنایه، به اورهان قدرتی می‌بخشد که از آبخشور قانون جامعه‌ای ویران سیراب می‌شود:

«پس برو. من مثل شیر پشت سرت ایستاده‌ام. آب از آب تکان نمی‌خورد. نگاه نکن که پیر شده‌ام. من هنوز ایاز پاسبانم» (معروفی، ۱۳۸۸: ۱۳).
و در جای دیگر نیز آمده است که:

«اورهان ساکت بود. ایاز گفت: «من اگر جای پدر خدایا مرزت بودم، همان سال‌ها که آیدین کله‌اش باد داشت و شاعربازی درمی‌آورد، می‌بردمش سرحدات، ردش می‌کردم برو» (همان: ۱۳).

در رفتار اورهان که برخلاف برادرش آیدین مورد توجه زن‌ها قرار نمی‌گیرد، نوعی خصومت با زن‌ها دیده می‌شود که بخشی از آن از آبخشور جامعه مردسالار سیراب می‌شود و بخشی از آن محصول نوع تربیت خانوادگی و نگاه شخصی خود اوست؛ اورهان زنان را همچون کالایی جنسی می‌بیند و به راحتی به آنان برچسب خوب یا بد می‌زند:

«گفتم: «پالونش کج است» اما او توجهی نکرد. گفتم: «می‌آیی ببریمش یک گوشه‌ای کلکش را بکنیم؟» (همان: ۳۰۳).

استعاره نوعی تشبیه است که یکی از ارکان اصلی آن، یعنی مشبه یا مشبه‌به، حذف شده باشد. درواقع، «استعاره نوعی جانشینی معنایی بر حسب تشابه است» (صفوی، ۱۳۸۷: ۲۶۷). هدف این فرایند، خلق معنایی تازه از دل معنای اولیه است. در رمان سمفونی مردگان، نویسنده چندین بار از استعاره بهره برده است. جابر اورخانی، پدر خانواده، در بیشتر مواقع به جای نام بردن از آیدین با استفاده از یک استعاره، درباره او حرف می‌زند. او را «کره خر» و همبازی‌هایش را «نره خر» می‌نامد.

[پدر] گفت: «**کره خر**، ایستاده می‌شاشی؟» (معروفی، ۱۳۸۸: ۱۱۴).

پدر گفت: «با این **نره خرهای** کوچه بازی می‌کنی؟ ننه و باباشان را می‌شناسی؟» (همان: ۱۱۳).

در جای دیگری نیز، پدر، شاه مملکت را «خر» می‌نامد و معتقد است که حضور او در کشور منفعتی برای عامه مردم ندارد:

«برای ما که می‌خواهیم یک لقمه نان بخوریم و سرمان را بگذاریم چه هیتلر، چه روزولت، چه شاه. **خر همان خر** است فقط پالانش عوض می‌شود» (همان: ۹۷).

پدر، کتاب‌های آیدین را می‌سوزاند و سوختن آن‌ها را همچون سوختن روح شیطان می‌داند:

[پدر] قدم می‌زد و می‌گفت: «این **روح شیطان** است که دارد می‌سوزد» (همان: ۱۷۴).

اورهان نیز معتقد است که فقط آدم‌های زرنگ و کاربلد در بازار دوام می‌آورند. او معتقد است که بازاری خوب، «گرگ» است:

«گفتم: «مادر، آدم باید **گرگ** باشد که بتواند در بازار دوام بیاورد. این برادر دلش به حال مردم بیش‌تر از خودش می‌سوزد» (همان: ۳۰۰).

۴-۶. راهبردهای سیاسی اجتماعی

یکی دیگر از راهبردهای چهارگانه مربع ایدئولوژیک وندایک، راهبردهای سیاسی اجتماعی است که «شامل راهبردهای عوام‌گرایی، اجماع و بیان هنجارها است»

(وندایک، ۲۰۰۶: ۵۵-۵۲). از ابزارهای مهم این راهبرد در رمان سمفونی مردگان عبارتند از:

(۱) اجماع

ابزار اجماع، همان‌طور که از نام آن پیداست، به اجماع گروهی از آدم‌ها بر درستی یا علاقه‌مندی یا نفرت از چیزی اشاره دارد. در رمان سمفونی مردگان، اورهان می‌گوید که پیش از دیوانگی و جنون آیدین، همه زن‌ها آیدین را می‌خواستند و در مقابل، همه زن‌ها از او دوری می‌کردند.

«و بدتر آن زن‌های تکبّتی بودند [همه آن زن‌ها] که وقتی قیافه‌اش را می‌دیدند بند دلشان پاره می‌شد...» (معروفی، ۱۳۸۸: ۲۸-۲۷).

اورهان با نگاه جنسیت‌زده و ضدزنی که دارد، همه زن‌ها را غیرقابل اعتماد می‌داند؛ او معتقد است که نباید به زن‌ها مجال ابراز عقیده داد:

«بعد من فهمیدم که همه زن‌ها مثل همنده، بی‌کم‌وکاست. پدر می‌گفت: «به زن جماعت نباید رو داد» (همان: ۳۰۵).

(۲) بیان هنجار

فضای سیاسی و اجتماعی رمان سمفونی مردگان نشان می‌دهد که با متنی سراسر نشانه روبرو هستیم. حضور آمریکایی‌ها، انگلیسی‌ها و روس‌ها هم به‌صورت عینی و هم به‌صورت نمادین دارای بار معنایی است؛ در وجه عینی، حضور بیگانگان، سرزمینی در معرض تاراج را نشان می‌دهد که نه‌تنها شهر اردبیل، بلکه نمایی کلی از ایران آن روزهاست. در وجه سمبلیک نیز، این بیگانگان نمادی از گروه «آن‌ها» یا «غیرخودی‌ها» هستند که همواره تلاش می‌کنند تا عرصه را بر گروه خودی تنگ نمایند. آیدا در قامت یک زن و آیدین در قامت یک مرد، آنچنان تحت فشار و سیطره قدرت پدر خانواده هستند که هریک به راهی نافرجام کشیده می‌شوند. آیدا و نیز مادر، ترسیم چهره زنان ایران در آن برهه زمانی هستند که ارزش‌های مردسالار به تمامی بر فرهنگ ایران سایه انداخته است. آیدین نیز، نمادی از روشنفکر ایرانی است که در برابر مرتجعین می‌ایستد

و با فرهنگ و هنر و ادبیات به جنگ آن‌ها می‌رود. پدر و پس از او اورهان با تمام قوا در برابر آیدین به‌عنوان نشان مدرنیسم و جبهه روشنفکری می‌ایستند و تلاش دارند تا او را به انزوا و نابودی بکشانند. از سوی دیگر، «حضور بارز برف و کلاغ در زمینه داستان هم حس سرما و مرده بودن شهر را تشدید می‌کند و هم داستان هایل و قایل و مضمون برادرگشی را تکرار می‌کند» (بیگدلی و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۳۳).

در بخشی از داستان سمفونی مردگان، نویسنده سعی دارد با بیان هنجارهایی که جامعه مردسالار در حق زنانش روا می‌دارد، نه تنها او را به‌عنوان بخشی از خانواده نادیده بگیرد، بلکه بر اهمیت فرزندآوری تأکید نماید:

«آیدین آن شب از یک کتک مفصل دیگر جان سالم به در برد؛ چون پدر به خاطر آیدا خونس را کثیف نمی‌کرد و معتقد بود که دخترها باید خانه‌داری یاد بگیرند، بعدها که بچه‌دار شدند با عروسک واقعی سر و کار خواهند داشت» (معروفی، ۱۳۸۸: ۸۵).

در جای دیگری، باز هم نویسنده در قالب کوچک‌نمایی ضعف‌های آیدا و البته با زبانی آمیخته به زهر طعنه به بیان هنجارهای یک جامعه مردسالار می‌پردازد؛ جامعه‌ای که از زن، انتظاراتی تعریف شده دارد و نمی‌خواهد او را در قالبی غیر از آنچه خود خواسته ببیند. آیدا نیز در همان قالب‌های تعریف شده است و از خواست‌های جامعه تخطی نمی‌کند؛ اما، درنهایت، تاب و توان خود را از دست می‌دهد و با مرگی خودخواسته به جمع مردگان داستان می‌پیوندد:

(آبادانی) «حالا دست عروس قشنگش را گرفته بود که غذاهای خوشمزه می‌پخت، ظرف‌ها را تمیز می‌شست، هیچ توقعی نداشت و گاه از پدر یا اورهان کتک می‌خورد» (همان: ۱۴۰).

فضای سیاسی اجتماعی و به تبع آن، جامعه ادبی آن روزهای ایران، چنان بود که دو قشر سنتی و روشنفکر در مقابل هم قرار داشتند؛ روشنفکران، سنت‌گراها را مرتجع می‌دانستند و سنت‌گراها، روشنفکران و دلدادگان به افکار مدرن را کافر و ملحد به شمار

می آورند. پدر، سرنوشت تراژیک آیدین را پیش‌بینی می‌کند و می‌گوید این پسر به مرگ طبیعی نخواهد مُرد. او این شومی را نتیجه افکار و سبک زندگی آیدین می‌داند. نویسنده تمام تلاش خود را کرده است که آیدین را به‌عنوان قهرمانی معصوم و مسیح قربانی به نمایش بگذارد؛ اما بی‌مهری‌های مادر و نیز دریافت نکردن محبت‌های برادرانه از جانب آیدین، از اورهان، مردی سخت و سرد و بی‌عاطفه می‌سازد که می‌خواهد همه را به مسلخ مرگ ببرد تا آنکه خود نیز گرفتار تباهی و مرگ می‌شود؛ آنچنان که مادر جمشید دیلاق (دوست اورهان که در شورآبی غرق می‌شود) پیش‌بینی می‌کند که او نیز فرج‌امی شوم خواهد داشت. درواقع، برخلاف ظاهر امر که تنها اورهان است که در جبهه بدی قرار دارد، آیدین نیز با بی‌توجهی و بی‌مهری به برادر و ایستادگی تمام عیار در برابر خواست پدر، اورهان را تبدیل به هیولایی می‌کند که همه را در کام خود می‌کشد. هنجارهای جامعه سنتی آن روزها این است که کسی خواهان تغییر و اهل کسب آگاهی بیشتر نباشد؛ اما آیدین این قاعده را برهم می‌زند. ازاین‌روست که با قوه قهریه پدر و پس از آن ایاز پاسبان، به‌عنوان نمادی از قانون منحنط جامعه، روبرو می‌شود.

۳) بازی با اعداد و ارقام

نویسندگان در داستان، اغلب با استفاده معنادار از برخی اعداد و ارقام می‌توانند سبب خلق معناهای تازه‌ای شوند. معروفی در رمان سمفونی مردگان استفاده بسیاری از اعداد نموده است. از آن میان، اعداد هفت، چهار، چهارده، بیست و چهار و چهل بیشترین فراوانی را دارند.

معروفی از عدد چهار به انحاء مختلف استفاده کرده است. او می‌توانست این عدد را با هر عدد دیگری جابه‌جا کند، اما گویی عامدانه سعی در استفاده معنادار از این عدد داشته است؛ سال‌های دوری از آیدا، تصویر کوکوی ساعت، تعداد طبقات ساختمان سفید، ساعت سفر به ارمنستان، تعداد بچه‌های قایقران دریای شورآبی، اشباح سفیدپوشی که تابوتی را حمل می‌کنند، همگی عدد **چهار** است (معروفی، ۱۳۸۸: ۳۳۳-۳۳۴).

اورهان اغلب از خاطرات **چهارده** سالگی خود می گوید و بعد در جایی اشاره می کند که **چهارده** سال از جنون آیدین می گذرد و در چنین زمانی آیدین **چهل** ساله شده است:

«روزگار تلخ به تندی گذشت و یکباره **چهارده** سال از عمر بر باد رفت» (معروفی، ۱۳۸۸: ۳۱۱).

«و گفت: **چهارده** سالی می شود که اسیرم کرده. مگر می شود زنجیرش کرد. بچه که نیست. **چهل** و دو سالش است» (همان: ۴۹).

«**چهل** سال از عمرش رفته بود و پنجاه ساله می نمود» (همان: ۳۵).

اورهان مدام به یاد می آورد که در حجره پدرش، عدل های پسته را **چهل** پله پایین برده و بالا آورده است و انصاف نیست که چیزی به عنوان ارثیه به برادر بزرگترش آیدین هم برسد:

«گفتم که پدر، من این گونی ها را **چهل** پله پایین برده ام و بالا آورده ام، انصاف نیست» (معروفی، ۱۳۸۸: ۳۲۶).

در رجوع به گذشته، اورهان به یاد می آورد که همراه با همسن و سال هایش که **چهل** نفر بودند به دریاچه شورآبی رفتند و همه غرق شدند، تنها اورهان باقی ماند تا راوی این حادثه هولناک باشد:

«همه مردم هنوز به یاد دارند، ما **چهل** نفر بودیم، چند تا از بچه ها سرباز بودند ...» (معروفی، ۱۳۸۸: ۶۲).

عدد هفت نیز به شکلی معنادار و با تعداد فراوان در این رمان تکرار شده است، هفت پله زیرزمین که جایی مخوف و فارغ از هر نوع زیبایی است، می تواند نمادی از هفت طبقه دوزخ و درکات باشد که آیدین را به منتهای نیستی می رساند. علاوه بر استفاده چندین باره نویسنده از عدد هفت، یک بار نیز از عدد هفتاد استفاده شده است.

«اتاقش از کف حیاط **هفت** پله می خورد. تاریک و نمور بود. بوی سرکه و آبغوره می داد» (همان: ۳۹).

«گفت این لجن‌های شورآبی همهٔ مریضی‌ها را از بین می‌برد، به‌خصوص رماتیسم. مثل تریاک؛ با این تفاوت که تریاک هفتاد درد را درمان می‌کند، ولی خودش مرضی می‌آورد که درمان ندارد» (همان: ۲۷۴).

با توجه به آنچه بیان شد، جدول (۱)، فراوانی و درصد کاربرد انواع راهبردهای ایدئولوژیکی مورد بررسی را در ارتباط با اضلاع مربع ایدئولوژیک وندایک (۲۰۰۶) در داستان «سمفونی مردگان» نشان می‌دهد.

جدول ۱. فراوانی و درصد کاربرد راهبردهای ایدئولوژیک بررسی‌شده بر اساس اضلاع مربع ایدئولوژیک در داستان «سمفونی مردگان»

رایبردها	فراوانی	درصد
ساخت منفی	۱۹۷	۴۸/۷۶
توصیف کشگر	۱۸	۴/۴۵
کنایه	۴۹	۱۲/۱۲
بیان هنجارها	۲	۰/۴۹
بار مسئولیت	۴	۰/۹۹
پیش‌فرض‌انگاری	۲	۰/۴۹
مقایسه	۴	۰/۹۹
نمونه و مثال آوردن	۳	۰/۷۴
قربانی‌سازی	۱	۰/۲۴
واژه‌گزینی	۱۸	۴/۴۵
اجماع	۴	۰/۹۹
بازی با اعداد	۳۴	۸/۴۱
اغراق	۲	۰/۴۹
خلاف واقع	۴	۰/۹۹
جملات اسنادی و شبه‌اسنادی	۴۴	۱۰/۸۹
جملات معلوم و مجهول	۵	۱/۲۳
تمسک به چهره‌ها و نهادهای موثق	۳	۰/۷۴
استعاره	۱۰	۲/۴۷

نتیجه گیری

تحلیل گفتمان انتقادی به بررسی رابطه و پیوند میان ایدئولوژی، قدرت و زبان می پردازد؛ آنچه از این بررسی حاصل می شود در متون ادبی به ویژه داستان، فهم تازه ای از چرایی حوادث داستان و نیز چگونگی کنش کنشگران داستانی است. ون دایک (۲۰۰۶) با ارائه مربع ایدئولوژیک خود که به دنبال تأیید و ایجاد فهم مثبت از «خودی» ها و نیز عدم تأیید «غیرخودی» ها و ارائه تصویری منفی از آن ها است، از زاویه ای متفاوت به داستان و اشخاص آن می نگرد. ون دایک برای شرح جزئی تر مربع ایدئولوژیک خود، راهبردهای چهارگانه صوری نحوی، بلاغی، محتوایی معنایی و سیاسی اجتماعی را ارائه نموده است. بررسی رمان سمفونی مردگان از این منظر نشان می دهد که در خانواده جابر اورخانی، پدر و مادر با مهرورزی فراوان یا عدم تأیید و همراهی با فرزندان خود، دو دسته «خودی» و «غیرخودی» در خانواده پدید آورده اند که علاوه بر اعضای خانواده، پای افراد دیگری چون ایاز پاسبان یا سورمه، معشوق و همسر آیدین را نیز به این دسته بندی کشانده اند. علاوه بر این، در ابعاد بزرگ تر و در سطح اجتماع نیز، با جامعه ای ملتهب و بحران زده روبرو هستیم که مورد تجاوز بیگانگان است و دچار فقر، قحطی و گرسنگی است. یارکشی های پدر و مادر، پس از مرگ آن ها تبدیل به جنگ قدرت میان اورهان و آیدین می شود که یکی را گرفتار جنون و سرگردانی و آن دیگری را گرفتار دام مرگ می سازد. درواقع، تراژدی زندگی این خانواده از همان دسته بندی میان «خودی» و «غیرخودی» و نبرد قدرت میان آن ها نشأت می گیرد. از میان راهبردهای چهارگانه ای که ون دایک معرفی نموده است، زیردسته هایی چون ساخت منفی، کنایه، جمله های اسنادی و شبه اسنادی، بازی با اعداد و ارقام و نیز توصیف کنشگر بیشترین فراوانی را دارند و ابزارهایی همچون قربانی سازی، اغراق، پیش فرض انگاری و بیان هنجارها کمترین میزان تکرار را دارند. شکل روایی داستان و نیز تلاش برای گریز از مستقیم گویی، وجود ابزارهای توصیف کنشگر و کنایه را توجیه می نمایند و جمله های اسنادی و شبه اسنادی نیز برای نسبت دادن افعال، اعمال و صفتهای خاص به نهادهای

تحلیل گفتمان انتقادی رمان «سمفونی مردگان» از عباس معروفی بر اساس... ————— ۱۰۳

جمله ضروری به نظر می‌رسند. از سوی دیگر، استفاده فراوان از ساخت‌های منفی، همخوانی بسیاری با فضای سرد، بی‌روح و تراژیک داستان دارد. درواقع، نویسنده با تکرار فراوان ساخت‌های منفی، بستر را برای خلق داستانی از برادرکشی، جنون و مرگ فراهم می‌سازد.

مشارکت‌های نویسنده

این پژوهش به پیشنهاد نویسنده اول و گردآوری اطلاعات و مطالب توسط نویسنده دوم و تحلیل و بقیه مطالب مربوط به متن بر عهده نویسنده اول بوده است. ویراست و مسئولیت نهایی مقاله بر عهده نویسنده مسئول است.

تضاد منافع

نویسندگان هیچ تضاد منافع احتمالی پیرامون تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله را اعلام نکردند.

تقدیر و تشکر

این پژوهش فاقد تشکر و قدردانی است.

منابع مالی

نویسندگان هیچ گونه حمایت مالی برای تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله دریافت نکرده‌اند.

منابع

-اظهری، محبوبه؛ صلاحی مقدم، سهیلا (۱۳۹۱). «تحلیل روانکاوانه شخصیت‌های رمان سمفونی مردگان بر اساس آموزه‌های زیگموند فروید و شاگردانش»، *ادبیات پارسی معاصر*، سال دوم، شماره دوم، ۱۷-۱.

-اویسی کهخا، سعید (۱۴۰۱). *تحلیل گفتمان انتقادی داستان رستم و اسفندیار از شاهنامه فردوسی بر اساس الگوی ون دایک* (۲۰۰۶)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان‌شناسی همگانی دانشگاه سیستان و بلوچستان.

-بزرگ بیگدلی، سعید؛ دیگران (۱۳۹۲). «بررسی و تحلیل انسان آرمانی در رمان سمفونی مردگان»، *فصلنامه ادب پژوهی*، شماره ۲۳، ۱۴۸-۱۲۳.

-داد، سیما (۱۳۸۷). *فرهنگ اصطلاحات ادبی*، چاپ چهارم، تهران: مروارید.

-رضایی، والی؛ نیسانی، مژگان (۱۳۹۳). «ساخت‌های اسنادی شده زبان فارسی در ترازوی نظریه نحوی»، *فصلنامه جستارهای زبانی*، شماره یک (پیاپی ۱۷)، ۸۸-۶۳.

-صفوی، کورش (۱۳۸۷)، *درآمدی بر معنی‌شناسی*، تهران: سوره مهر.

- فوکو، میشل (۱۳۸۴)، *نظم گفتار*، ترجمه باقر پرهام، تهران: آگه.
- فرکلاف، نورمن (۱۳۸۹)، *تحلیل انتقادی گفتمان*، مترجمان: فاطمه شایسته‌پیران و دیگران، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها.
- گرچی، مصطفی (۱۳۹۰)، «بررسی تطبیقی داستان‌های بن بست و سمفونی مردگان با تأکید بر مسئله مرگ (برادرکشی)»، *فصلنامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی*، شماره ۲۱، ۲۲۳-۲۰۷.
- معروفی، عباس (۱۳۸۸)، *سمفونی مردگان*، چاپ چهاردهم، تهران: ققنوس.
- Van Dijk, T.A. (2003). Ideology and Discourse, retrieved from <http://www.discourses.org>.
- Van Dijk, T.A. (2006). Politics Ideology and DISCOURSE Analysis, retrieved from <http://www.discourses.org>.

References

- Azhari, Mahboobeh; Salahi Moghadam, Soheila (2012). Psychoanalytic analysis of the characters in the novel *Symphony of the Dead* based on the teachings of Sigmund Freud and his students, *Contemporary Persian Literature*, Year 2, Issue 2, pp. 1-17. [In Persian]
- Oveysi Kahkha, Saeed (1401). Critical discourse analysis of the story of Rostam and Esfandiar from Ferdowsi's *Shahnameh* based on the Van Dyck model (2006), Master's thesis in General Linguistics, University of Sistan and Baluchestan. [In Persian]
- Bozorg Bigdeli, Saeed; Others (2013). Study and analysis of the ideal human being in the novel *Symphony of the Dead*, *Adab Pajouhi Quarterly*, Issue 23, pp. 123-148. [In Persian]
- Dad, Sima (2008). *Dictionary of Literary Terms*, Fourth Edition, Tehran: Morvarid Publications. [In Persian]
- Rezaei, Vali; Nisani, Mojgan (2014). Attested Structures of Persian Language in the Scale of Syntactic Theory, *Quarterly of Linguistic Research*, Issue 1 (17th Consecutive Issue), pp. 63-88. [In Persian]
- Safavi, Kourosh (2008). *An Introduction to Semantics*, Tehran: Surah Mehr. [In Persian]
- Foucault, Michel (2005), *The Order of Speech*, translated by Baqer Parham, Tehran: Ageh Publishing House.
- Farclough, Norman (2010), *Critical Analysis of Discourse*, Translators: Fatemeh Shayestpiran and others, Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance, Office of Media Studies and Development.
- Gorji, Mustafa (2011), Comparative study of the stories of the dead end and the symphony of the dead with emphasis on the issue of death (fratricidal killing), *Persian Language and Literature Research Quarterly*, Issue 21, pp. 207-223. [In Persian]

-Maarofi, Abbas (2009), Symphony of the Dead, 14th edition, Tehran: Qoqnoos Publications.[In Persian]

-Van Dijk, T.A. (2003). Ideology and Discourse, retrieved from <http://www.discourses.org>.

-Van Dijk, T.A. (2006). Politics Ideology and DISCOURSE Analysis, retrieved from <http://www.discourses.org>.

